

Armina GALIJAŠ, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges. Ethnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)*, Oldenbourg Verlag, München 2011., 352 str.

U historiografiji su rijetke knjige u kojima se ratni sukob tematizira u obzoru socijalne povijesti, osobito one u kojima se to čini iz kuta teorije diskursa. Zbog toga je knjiga Armine Galijaš, docentice na Sveučilištu u Grazu, nedvojbeno vrijedan prilog za razvoj suvremene historiografije i tumačenje posljedica rata na svakodnevni život. Uspješno je pokazano da zlo koje rat donosi sa sobom nije ograničeno isključivo na prostor vojnih sukoba, nego se ono širi i na svijet civilnog života. Štoviše, upravo je život običnih građana iz temelja izmijenjen ratom. Razaranja svih uobičajenih normi građanskog života u ovoj su knjizi prikazana pomoću analize posljedica velikosrpske agresije na svakodnevni život i međunacionalne odnose u Banjoj Luci, gradu koji je prije sukoba imao natprosječno velik dio stanovnika koji su se u nacionalnom smislu izjašnjavali kao Jugoslaveni. U središtu istraživačkog postupka je kategorija etničke isključivosti, koja u sve razine "svijeta života" unosi isključivi velikosrpski nacionalizam, koji razara svaki oblik uobičajenog građanskog života. Rekonstrukcija zbivanja napravljena je pomoću analiza diskursa. Nedvojbeno se radi o istraživačkom pristupu čiji je utemeljitelj britanski povjesničar političkih ideja Quentin Skinner. Radi se o nastojanju da se "svijet života" rekonstruira na temelju usporedne analize konteksta zbivanja i teksta, odnosno iskaza svjedoka kao i svjedočenja povijesnih izvora u užem smislu riječi. Zbog toga je taj tip rekonstrukcije prošlosti vrlo zahtjevan istraživački zadatak. Odmah treba istaknuti da je ta znanstvena avantura sjajno završila, što dokazuju i dvije nagrade koje je autorica dobila za ovaj rad: "Michael Mitterauer-Preis für Gesellschaft-Kultur- und Wirtschaftsgeschichte in Wien" i "Doc. Awards-Preis der Stadt Wien zur Förderung von NachwuchswissenschaftlerInnen aller Wissenschaftsdisziplinen".

U uvodnom poglavlju knjige iscrpno je objašnjen istraživački postupak s naglaskom na prikaz značajki metoda socijalne historije. Osobito je uspješno ukazano na načine analize teksta i diskursa. Kao središnju kategoriju svoje analize autorica postavlja pojam "ethnische Matrix", "etnička matrica". Istaknuto je da je nova vladajuća velikosrpska elita uspostavila nevidljivu etničku matricu koja je prekrila cjelokupno banjalučko društvo. Unutar te matrice jedino čovjekovo određenje postaje etnička pripadnost, dok su sva druga njegova svojstva potpuno izbrisana. "Etnička matrica daje ljudima privid sigurnosti 'etničke majke' i samo su vrlo rijetki spremni napusti matricu." Etnička matrica, smatra autorica, zatvoreni je univerzum u kojem je sve, od politike preko kulture do svakodnevice, napravljeno isključivo za pripadnike jedne posebne etničke zajednice. Istaknuto je da se njezina moć može prikazati historiografskom rekonstrukcijom cjelokupnog svijeta života: struktura političke moći, etničkih i socijalnih značajki stanovništva grada, njihova identiteta i vrijednosnog sustava. Ključno je pitanje što se dogodilo s multietničkom kulturom života u Banjoj Luci? Kako to da ju je velikosrpska politika uspjela tako djelotvorno izbrisati? Kako je to izvela i koje je vrijednosti pri tome nametnula? Riječju, kako je došlo do zamjene "mentalnih mapa"? Nakon što je izvrsno objašnjen istraživački postupak, pojmovi i povijesni izvori koji će se koristiti u analizi, dan je kratak uvid u povijest Banje Luke s naglaskom na njezinu ulogu u političkom i ekonomskom životu Bosne i Hercegovine i demografsku strukturu.

U drugom poglavlju, "Der politische und institutionelle Rahmen", prikazan je raspad SFRJ i uspostavljanje novih, ekskluzivno srpskih političkih i teritorijalnih institucija: Autonomne Regije Krajina, Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Analizom javnog diskursa vodećih političara Srpske demokratske stranke (SDS) uspjelo se potpuno jasno pokazati agresivnu huškačku retoriku koja je ujedinjenje svih Srba u jednoj državi proglašavala ciljem do kojeg treba doći po svaku cijenu, pa i po cijenu rata. Poglavlje je zaključeno prikazom formiranja Republike Srpske i njezinih teritorijalnih i etničkih značajki.

U trećem poglavlju, "Die ethnische Matrix überzieht die Stadt", prikazani su rezultati prvih demokratskih izbora, uvjerljiva pobjeda etničkih stranaka i utjecaj političkih promjena na svakodnevni život Banje Luke. Autorica u analizi vješto povezuje makro- i mikroanalizu, ukazujući na nemoć gradskog svijeta života da se odupre snazi nacionalizma. Istaknuto je da se nacionalni identitet pretvorio u "etničku matricu" koja je prekrila cijeli grad. Najprije je pomoću analize istupa u medijima i izjava svjedoka zbivanja prikazana atmosfera u gradu prije izbora. Pokazalo se da se politička javnost formirala s obzirom na primarne religiozno-etničke identitete, a ne s obzirom na ekonomske ili socijalne značajke političkih programa. Istaknuto je da su nacionalne stranke uspjele razviti dobru suradnju i da se u vrijeme izbora nisu međusobno napadale, nego su nastojale ostaviti dojam da će, nakon što se riješe komunističke diktature, lako postići sporazume između nacija koje predstavljaju. Dobar prikaz situacije iz perspektive multietničkih urbanih slojeva stanovništva daje analiza izjava svjedoka u kojima se tvrdi kako su vjerovali da će konflikti brzo proći. A još je znakovitija izjava jednog banjalučkog intelektualca koji je rekao da je bio frapiran kada je vidio rezultate izbora i ustanovio da su oficiri JNA glasali za SDS, koji je poticao srpski nacionalizam. Ta izjava jasno pokazuje da su ljudi građanske projugoslavenske orijentacije bili šokirani činjenicom da je čak i većina Srba koji su se kleli u jugoslavenstvo, a koji su kao vojnici bili profesionalno zaduženi braniti jugoslavenski poredak, federalizam, samoupravljanje, "bratstvo i jedinstvo", glasala za srpske nacionaliste. Analizom takvih stavova autorica je pokazala što je zapravo srpska politička elita podrazumijevala pod jugoslavenstvom i Jugoslavijom. Vrlo uvjerljivo uspjela je dokazati istinitost teza prema kojima se ispod srpske ideje jugoslavenstva skrivao "srpski etnocentrizam". Većina srpske elite jugoslavenstvo je ispunjavala isključivo srpskim sadržajem: idejom o okupljanju svih Srba u jednoj državi. Ta teza uvjerljivo se brani pomoću analize izjava vodećih političara Srpske demokratske stranke, Radovana Karadžića, Jovana Raškovića, Dušana Zelenbabe. Osobito je zanimljiva Zelenbabina izjava iz kolovoza 1990., koju je dao dok je još bio saborski zastupnik: "Na nož mi ćemo odgovoriti s dva noža, na jednu spaljenu kuću mi ćemo odgovoriti sa pet spaljenih kuća... Ukoliko ne bi bilo Jugoslavije, bit će Srbija, a nam je to svejedno koliko će ona biti velika, nama je samo važno da svi zajedno budemo u Srbiji" (str. 92.). Govor mržnje služio je za mobilizaciju srpskih masa i pripremu za rat. Istu svrhu imalo je i novo šovinističko tumačenje povijesti, koje je također izvršno prikazano. Analizom javnog diskursa u medijima pokazano je kako se povijest pretvorila u velikosrpsko nacionalističko oružje. Srpska je propaganda sve Hrvate izjednačavala s ustašama, a za Muslimane je koristila isključivo uvredljive nazive, nastojeći ih potpuno dehumanizirati. Ilustracijama i citatima iz srpskog tiska autorica je zorno dokazala svoju tezu. Šovinističko zarobljavanje javnog života izvršno je prikazano na temelju propagande i djelovanja bosansko-hercegovačkih nacionalnih

političkih stranaka, potiskivanjem urbanih slojeva i urbane kulture. Vrsnom sociološkom analizom prikazana je struktura bosansko-hercegovačkog i banjalučkog društva te proces postupnog potiskivanja urbanih slojeva i urbane kulture koje je nestala iz svijeta života grada, koji je sveden na građevine, urbanu arhitekturu, dok je građanski odnos međusobnog uvažavanja potpuno nestao. Autorica je rekonstruirala ulogu Srpske pravoslavne crkve (SPC) u ratnom huškanju i poticanju etničkog čišćenja Banje Luke. Pokazao se agresivni značaj poistovjećivanja pravoslavlja i srpstva te kako je SPC ne samo u potpunosti podržavao svaki potez velikosrpske elite nego i poticao agresivno ponašanje i prezir prema pripadnicima ostalih nacija. Štoviše, navodima iz pisma svećenika SPC-a Jefrema upozoreno je kako on ni nakon rata nije pokazao nikakvo kajanje, nego, upravo suprotno, i dalje tvrdi da je šovinističko huškanje u ime pravoslavlja bilo opravdano. Katkada su činjenice koje je autorica rekonstruirala preciznom historiografskom analizom naprosto šokantne u neposrednosti svog iskaza, a to pokazuje kakvoću njezina pristupa analizi povijesnih izvora. Zbog toga je povijest zbivanja u Banjoj Luci oživjela uz pomoć svjedočenja aktera i vrlo uspjele analize diskursa. Stječe se dojam da možemo opipati povijesna zbivanja i izmjeriti njihov puls, a sjećanja svjedoka izvrsno su uklopljena u širi povijesni kontekst, što nam omogućava da potpuno rekonstruiramo poziciju žrtve. Šteta što na isti način nije rekonstruirana pozicija počinitelja. Radilo se o nemilosrdnom brisanju sjećanja na nekadašnji zajednički multietnički život u gradu. Razlozi takve politike i motivi izvrsno su rekonstruirani, ali dijelom nedostaju sjećanja srpskih stanovnika Banje Luke, način na koji su građani srpske nacionalnosti pred samim sobom i u krugu svojih obitelji "opravdavali" protjerivanje svojih hrvatskih i bošnjačkih sugrađana, posrbljivanje jezika i imena ulica. Tako je velikosrpski diskurs mržnje uspješno rekonstruiran isključivo u javnoj sferi. Što se mislilo u krugu obitelji počinitelja može se saznati samo posredno. To je vjerojatno posljedica i gotovo potpunog odbijanja suočavanja s prošlošću od strane srpske političke elite i velikog dijela javnosti, koji je "izbrisao" neugodna sjećanja. U dijelu bosansko-hercegovačke javnosti još se uvijek nije osvijestilo da, doduše, nisu svi odgovorni za prošlost, ali da se svi s njome moraju prije ili kasnije suočiti. Usprkos tome glavni istraživački cilj – prikaz i analiza razaranja nekadašnje matrice multietničkog gradskog života – nedvojbeno je ostvaren, i to na visokoj razini.

U četvrtom poglavlju, pod naslovom "Machtinstrumente der serbisch-nationalen politischen Elite", analizirani su mehanizmi etničkog čišćenja. Prikazano je zakonodavstvo koje je služilo progonu nesrpskog stanovništva, a istaknuto je da su velikosrpske vlasti proganjale i svoje političke protivnike srpske nacionalnosti. Prvi zakon kojim su se ljudi "pogrešne" nacionalnosti tjeroali iz grada bila je odredba o "niveliranju radnih mjesta". Ta je odredba omogućila otpuštanje nepodobnih, čija je "krivnja" proizlazila iz njihova "pogrešnog", hrvatskog ili bošnjačkog nacionalnog identiteta. Druga odredba koja je služila "legalizaciji" progona nesrpskog stanovništva iz njihovih domova bio je propis o "racionalizaciji stambenog prostora". Tako je Banja Luka postala u etničkom smislu gotovo potpuno čisti srpski grad. U ovom poglavlju dolazi do izražaja rekonstrukcija individualne perspektive i dobra analiza primjera terora velikosrpskih paramilitarnih grupa koje su podržavale ili organizirale gradske vlasti. Prikazane su i reakcije susjeda progonjenih Bošnjaka i Hrvata, srpske nacionalnosti, koji su uglavnom šutjeli ili su se i sami aktivno uključili u progone. Pokazalo se da se većina povinuje snazi političkog poretka i spremno slijedi službenu politiku posredovanu propagan-

dom. Zaključeno je kako velika većina ljudi naprosto slijedi obrazac ponašanja koji vlast proglašava poželjnim, prilagođava se javnom diskursu, jer jednostavno ne žele podnositi neugodnosti te u krajnjem slučaju biti isključeni iz političke zajednice. Oni Srbi koji se nisu mogli pomiriti s politikom SDS-a napustili su grad. Takvih je između 1992. i 1995., prema procjenama koje su donesene u knjizi, bilo oko dvadeset tisuća. U istom razdoblju iz Banje Luke je protjerano 80 000 Hrvata i Bošnjaka.

Peto poglavlje, pod naslovom "Die Auswirkung auf die Bevölkerung", donosi rekonstrukciju života u gradu tijekom rata, novonastalih demografskih i etničkih promjena, sakralne slike grada te naposljetku analizu ratom oblikovanih kulturnih vrijednosti i načina socijalizacije mlade banjalučke generacije obrazovane i odgajane u ratu. Prikaz svjedočenja žrtava progona suočava čitatelja s potresnim pričama iz svakodnevnog života. Najdirljivije su priče koje opisuju sudbinu školske djece bošnjačke ili hrvatske nacionalnosti izložene šikaniranju, koje su često činili sami učitelji. Navodi se primjer postupka učiteljice koja je zamolila djecu da donesu novac kako bi pomogli obiteljima dvojice učenika čiji su očevi poginuli na frontu u redovima srpske vojske. U razredu su bile dvije muslimanske desetogodišnje djevojčice koje su također donijele novac. Ali učiteljica je odbila primiti njihov novac uz izjavu da su one ubile očeve svojih razrednih kolega (str. 212.). Niz je takvih primjera koji svjedoče o potpunoj netrpeljivosti i širenju mržnje prema svim ne-Srbima koja je zahvatila sve oblike života. Prikaz progona, kolona izbjeglica, napravljen je na osnovi izvještaja samih vlasti Banje Luke i analiza međunarodne zajednice. Među njima su osobito zanimljive analize UN-ova izvjestitelja za ljudska prava, poljskog političara i pisca Tadeusza Mazowieckog, koje potpuno razotkrivaju posljedice velikosrpskog terora. U samom je gradu 1991. živjelo 143 079 stanovnika: od toga je bilo 49,03% Srba, 19,35% Muslimana, 15,82% Jugoslavena, 10,97% Hrvata i 4,81% stanovnika ostalih narodnosti. Nakon rata grad je gotovo potpuno etnički očišćen i posrbljen, pa danas Hrvati i Bošnjaci čine neznatnu manjinu. Obilježja njihova života i povijesnog naslijeđa uništena su ili oštećena; srušene su sve banjalučke džamije, uništeno je ili oštećeno 98% rimokatoličkih crkava. Prikazan je način kako su ondašnje novine karikaturama ismijavale vjerske simbole Bošnjaka i Hrvata i slavile njihovo uništavanje. Multietnička slika grada je izbrisana, a na njezino mjesto stupio je svijet srpskog pravoslavlja, koje je bilo shvaćano kao osnova srpskog nacionalnog identiteta, što se nastojalo potvrditi ubrzanom gradnjom pravoslavnih crkava – ne da bi se slavio Bog, nego da bi na njegovo mjesto stupilo velikosrpstvo, koje je kao nova šovinistička matrica ponašanja prodiralo u sve sfere kulturnog života. Kazališne predstave slavile su srpske junake, dok je klasični teatarski repertoar praktički nestao, a u gradskom kazalištu izvodila se predstava "General Milan Nedić", koja je veličala tog suradnika fašista. Etnički podoban, ratno huškački program zahvatio je i glazbenu scenu. Koncerti *rock* i klasične glazbe gotovo su potpuno izbačeni iz javnosti i zamijenjeni pjesmama čiji su stihovi uglazbljeni govor mržnje. U tome se isticao pjevač tragikomičnog imena Boja Mali Knindža. Kao uzor pravog Srbina prikazivao se zločinac Arkan i njegova supruga Ceca. Primjerima iz svakodnevnog gradskog života nakon rata uvjerljivo je pokazano kako je nastao novi svijet života koji je bitno određen netolerancijom i srpskim nacionalizmom koji postaje uobičajen dio javnog diskursa. Štoviše, on se pretvorio u osnovno načelo političke legitimacije, pa se u udžbenicima povijesti u Republici Srpskoj ističe da još uvijek postoje srpski krajevi koji su u rukama tuđinaca, četništvo je u potpunosti rehabilitirano, a KPJ se osuđuje za izdaju srpskog naroda jer je Baranju, Liku i Kordun darovala Hrvatskoj.

U šestom, završnom poglavlju knjige, pod naslovom “Die ethnische Matrix lebt fort – Zwischenbilanz und Ausblick”, prikazane su posljedice politike etničke isključivosti. Analiza započinje usporedbom etničke strukture Banje Luke i njezine regije prije i nakon rata. Na osnovi podataka UNHCR-a iz travnja 1995. jasno je potvrđeno da je velikosrpska politika imala za posljedicu smanjenje broja muslimanskog stanovništva za 90%, a hrvatskog za 85%. Prikazana je i različita, etnički određena, percepcija uzroka izbijanja rata. I dok o tome postoje prijevori, posljedice su – ističe autorica – potpuno jasne: pobjeda etničke matrice u svim područjima života. Uostalom, život i politika su nerazdvojni, jer se bez politike ne može konstituirati zajednica ni zajednički život. Agresivna, isključivo etničkim kriterijima vođena politika razorila je stoga svijet građanskog života u Banjoj Luci. Vrijednosti knjige pridonose prilozi na kraju knjige: kronologija događaja, primjer anketnog upitnika, popis izvora i literature te kazalo imena i pojmova.

Zaključno treba istaknuti da je riječ o izvrsnoj knjizi u kojoj stručna javnost može naći izvanredne primjere analize diskursa u rekonstrukciji povijesti svakodnevice te primjene drugih metoda socijalne historije kojima se uspješno odlično rekonstruirati život u Banjoj Luci tijekom rata. Tako je čitateljima omogućeno da steknu uvid u pogubne posljedice koje su velikosrpska ideologija i agresija imale na gradski život. Sva bitna povijesna zbivanja jasno su prikazana, oživljavaju pred čitateljima, a povijest svakodnevice grada preko individualnih sjećanja priča vrlo zanimljivu i potresnu priču o nestanku jednog urbanog svijeta života. Stoga se povijest u ovoj knjizi, u najboljem smislu riječi, pokazuje kao zanimljiva priča. Grad i njegovi stanovnici oživjeli su na stranicama djela Armine Galijaš. Riječ je o svojevrsnoj znanstvenoj sevdalinki, tekstu koji na temelju historiografskih činjenica pokazuje razaranje građanskog multikulturalnog i multietničkog života. Autorica je uspjela napisati sjajnu knjigu koja zaslužuje prijevod na hrvatski jezik i pozornost naše javnosti.

TIHOMIR CIPEK

Josip GLAURDIĆ, *Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, Mate – marketing tehnologija, Zagreb 2011., 435 str.

Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije novi je naslov vezan uz tematiku uloge međunarodne zajednice u procesu političke dezintegracije druge Jugoslavije. Ova publikacija predstavlja preinačenu doktorsku disertaciju Josipa Glaurdića, postdoktorskog istraživača na Koledžu Claire Sveučilišta u Cambridgeu, koji je svoju mladu znanstvenu karijeru usmjerio prema proučavanju povijesti međunarodnih odnosa i komparativne politike. Na početku vrijedi istaknuti kako se ovo djelo temelji na istraživanjima iz različitih arhiva te sveučilišnih i institutskih knjižnica u New Havenu (Sjedinjene Američke Države), Beču, Splitu, Cambridgeu i Heidelbergu. Korišteni izvori obuhvaćaju dokumente američke obavještajne službe Central Intelligence